

Gwara regionu

Autor: Justyna Garczyńska

Mazowsze bliższe (starsze) obejmuje tereny nad Wieprzem i po obu stronach Wisły po Płock. Mazowsze bliższe to obszar o znacznie wcześniejszym osadnictwie niż Mazowsze dalsze, poddawany dużym wpływom cywilizacyjnym (rozwój przemysłu, stolica w Warszawie). Siłą rzeczy jest to obszar o wiele mniej archaiczny niż gwary Mazowsza dalszego Mazowsze bliższe, zwłaszcza lewobrzeżne (dawne województwo rawskie), ale i zachodnie po Wkrę wykazuje związek z gwarami południowo- i zachodniopolskimi. W zakresie wokalizmu należą tu następujące cechy: brak {tt}195|przegłosu{/tt} psł. *‘e w ’o, czym charakteryzują się gwary Małopolski, por. mietła {mmp3}S0055.mp3{/mmp3}, unieśla {mmp3}S0056.mp3{/mmp3}, biedro {mmp3}S0057.mp3{/mmp3}, {tt}199|przejście ogólnopolskiego wygłosowego -aj w -ej{/tt} (charakterystyczne dla gwar Śląska, Wielkopolski, Krajny, Kujaw, Małopolski), por. tutej {mmp3}S0051.mp3{/mmp3}, pożyczaj {mmp3}S0052.mp3{/mmp3}, brak na całym Mazowszu lewobrzeżnym północnopolskiej wymiany -ar w -er, częstsze są silniejsze ścieśnienia kontynuantów dawnych samogłosek długich oraz artykulacja samogłoski y taka, jak w gwarach południowo-zachodnich. Te językowe powiązania z gwarami południowymi i zachodnimi mają m.in. uzasadnienie w danych historycznych (por. historia regionu).

Cechy charakterystyczne gwar Mazowsza bliższego to: 1. {tt}149|Mazurzenie{/tt}, por. warstata {mmp3}S0000.mp3{/mmp3}, cwarata {mmp3}S0001.mp3{/mmp3}, wysłem {mmp3}S0002.mp3{/mmp3}, pocontku {mmp3}S0003.mp3{/mmp3}, pojedynca {mmp3}S0004.mp3{/mmp3}, kasa grycana {mmp3}S0005.mp3{/mmp3} = ‘warsztata, czwarata, wyszedłem, początku, pojedyncza, kasa gryczana’. Wyrazem unikania mazurzenia jest zastępowanie spółgłosek zmazurzonych miękkimi, czyli siakanie, por. ziaba {mmp3}S0006.mp3{/mmp3}, śnuruje {mmp3}S0007.mp3{/mmp3}; 2. {tt}81|Fonetyka międzywyrazowa nieudźwięczniająca{/tt}, por. jak jechał {mmp3}S0008.mp3{/mmp3}, chłop na {mmp3}S0009.mp3{/mmp3}, a nikt na {mmp3}S0010.mp3{/mmp3} = ‘a nikt na’, pas ma {mmp3}S0011.mp3{/mmp3}, z dziesięć osób {mmp3}S0012.mp3{/mmp3} = ‘z dziesięć osób’; 3. Samogłoska a (< {tt}140|stpol. *{/tt}) wymawiana jak o, por. ptok, godo, kijonki {mmp3}S0153.mp3{/mmp3}, nopastek {mmp3}S0155.mp3{/mmp3} = ‘ptak, gada, kijanki, naparstek’; współcześnie przeważają realizacje zgodne z normą ogólnopolską, por. gospodarz {mmp3}S0156.mp3{/mmp3}; 4. Samogłoska e (< {tt}141|stpol. *{/tt}) wymawiana jak ei, ey, ye lub i, y, por. biedyda, brzyg, śnig, śnyeg = ‘bieda, brzeg, śnieg’; współcześnie przeważają realizacje zgodne z normą ogólnopolską, por. grzech {mmp3}S0016.mp3{/mmp3}, chleb {mmp3}S0017.mp3{/mmp3}; 5. Samogłoska o (< {tt}142|stpol. *M{/tt}) wymawiana jak ó, por. pól {mmp3}S0018.mp3{/mmp3}, Cyganów {mmp3}S0019.mp3{/mmp3}, mój {mmp3}S0020.mp3{/mmp3}, podwórka {mmp3}S0021.mp3{/mmp3}, gnój {mmp3}S0022.mp3{/mmp3}; 6. Samogłoska nosowa ę realizowana w śródgłosie wyrazów najczęściej zgodnie z normą ogólnopolską, por. kreńci {mmp3}S0023.mp3{/mmp3}, niescejście {mmp3}S0024.mp3{/mmp3} = ‘kreńci, nieszcęście’, zdecydowanie rzadziej {tt}283|szeroko{/tt} jako an, por. ušandach, kampa = ‘urzędach, kępa’ lub z artykulacją podwyższoną jako in, yn, por. napyndzany {mmp3}S0025.mp3{/mmp3}, i wynгла {mmp3}S0026.mp3{/mmp3} = ‘napędzany, i węгла’; w wygłosie przede wszystkim spotyka się ę odnosowione, por. zabawe {mmp3}S0027.mp3{/mmp3}, pochodze {mmp3}S0028.mp3{/mmp3}, chodze {mmp3}S0029.mp3{/mmp3}. Samogłoska nosowa ą realizowana często z podwyższeniem artykulacji, por. kwitnuńć {mmp3}S0030.mp3{/mmp3}, kunkol {mmp3}S0031.mp3{/mmp3}, porźnunc {mmp3}S0032.mp3{/mmp3} = ‘kwitnąć, kąkol, porźnać’; w wygłosie zauważalna jest skłonność do wymawiania -ą w postaci -o lub ze zwężeniem -u, por. majo {mmp3}S0033.mp3{/mmp3}, cało {mmp3}S0034.mp3{/mmp3}, nazywajo {mmp3}S0035.mp3{/mmp3}, so {mmp3}S0036.mp3{/mmp3}, w ślepu gace {mmp3}S0037.mp3{/mmp3}, pod figuru {mmp3}S0038.mp3{/mmp3}, kosiarku {mmp3}S0039.mp3{/mmp3} = ‘mają, całą, nazywają, są, w ślepią gacę (nazwa zabawy), pod figurą, kosiarką’, ale występują również realizacje zgodne z normą języka ogólnopolskiego, gdzie -ą wymawiane jest w postaci sekwensu [oł], por. idoł, tańczoł = ‘idał, tańczą’. Obie {tt}231||samogłoski nosowe{/tt} w pozycji przed spółgłoską zwartą są wymawiane zgodnie z ogólnopolską artykulacją asynchronicznie, por. kreńci {mmp3}S0023.mp3{/mmp3}, wyciongneli {mmp3}S0040.mp3{/mmp3} = ‘kreńci, wyciągnęli’. Przed spółgłoskami szczelinowymi samogłoski nosowe również wymawiane są asynchronicznie jako dwuelementowe zbitki głoskowe, w których pierwszym składnikiem jest samogłoska ustna o odpowiedniej barwie, drugim zaś spółgłoska ł lub j, por. gołski {mmp3}S0041.mp3{/mmp3}, wołski {mmp3}S0042.mp3{/mmp3}, mołż {mmp3}S0043.mp3{/mmp3}, niescejście {mmp3}S0024.mp3{/mmp3} = ‘gąski, wąski, mąż, nieszcęście’. Przed l, ł obie nosówki ulegają denazalizacji i niekiedy podwyższeniu artykulacji,

por. wyciongneli {mmp3}S0040.mp3{/mmp3}, capnuł {mmp3}S0044.mp3{/mmp3}, zamknął {mmp3}S0045.mp3{/mmp3}, zaczął {mmp3}S0046.mp3{/mmp3}, zginęło {mmp3}S0047.mp3{/mmp3}, uwziła {mmp3}S0048.mp3{/mmp3} = ‘wyciągnęli, capnął, zamknął, zaczął, zginęło, uwzięła’.

Z pozostałych cech Mazowsza bliższego z zakresu wokalizmu i konsonantyzmu można wymienić: 1. {tt}197|Wymianę nagłosowej grupy ra- w re-{/tt} w niektórych wyrazach, por. remię, redło, redełko {mmp3}S0049.mp3{/mmp3}, obredlić {mmp3}S0050.mp3{/mmp3} = ‘ramię, radło, radełko, obradlić’; 2. Brak {tt}195|przegłosu{/tt} *□> a w niektórych wyrazach, por. wymietał {mmp3}S0053.mp3{/mmp3}, śniadanie {mmp3}S0054.mp3{/mmp3}, spowiedać, opowiedać = ‘wymiałał, śniadanie, spowiadać, opowiadać’; 3. {tt}283|Rozszerzoną wymowę samogłoski e w grupie eN{/tt} w części wschodniej Mazowsza bliższego, por. jenczmjanna {mmp3}S0058.mp3{/mmp3}, owsam, ślimakam = ‘jęczienna, owsem, ślimakiem’ lub {tt}328|wymowę zwężoną do eyN, yN{/tt} na pozostałym obszarze, por. sierpeym {mmp3}S0059.mp3{/mmp3}, kombajnym {mmp3}S0060.mp3{/mmp3}, wozeym = ‘sierpem, kombajnem, wozem’; 4. Przechodzenie wygłosowego -ej w -ij/-yj lub -i/-y, por. inaczy {mmp3}S0061.mp3{/mmp3}, z jedny do drugij {mmp3}S0062.mp3{/mmp3}, lepi {mmp3}S0063.mp3{/mmp3}, cały {mmp3}S0064.mp3{/mmp3}, późni {mmp3}S0065.mp3{/mmp3} = ‘inaczej, z jednej do drugiej, lepiej, całej, później’; 5. {tt}190|Prejotację{/tt} samogłoski i, z możliwym równoczesnym obniżeniem artykulacji, por. ji {mmp3}S0066.mp3{/mmp3}, jem {mmp3}S0067.mp3{/mmp3}, jinna {mmp3}S0068.mp3{/mmp3}, jenacy {mmp3}S0069.mp3{/mmp3}, jigły {mmp3}S0070.mp3{/mmp3} = ‘i, im, inna, inaczej, igły’; 6. {tt}191|Prelabializację{/tt} samogłoski o, rzadziej u, por. łobjad {mmp3}S0071.mp3{/mmp3}, łosły {mmp3}S0072.mp3{/mmp3}, łorze {mmp3}S0073.mp3{/mmp3}, łowjes {mmp3}S0074.mp3{/mmp3}, łokem {mmp3}S0075.mp3{/mmp3}, a łu nas {mmp3}S0076.mp3{/mmp3}, na łucte {mmp3}S0077.mp3{/mmp3}, łucyc {mmp3}S0078.mp3{/mmp3} = ‘obiad, osły, orze, owies, okiem, a u nas, na ucztę, uczyć’; 7. {tt}328|Zwężenie artykulacji samogłoski o przed spółgłoskami nosowymi{/tt} do ouN, uN, por. kumórki {mmp3}S0079.mp3{/mmp3}, i una {mmp3}S0080.mp3{/mmp3}, brunuje {mmp3}S0081.mp3{/mmp3}, kunwalia {mmp3}S0082.mp3{/mmp3}, funtana {mmp3}S0083.mp3{/mmp3} = ‘komórki, i ona, bronuje, konwalia, fontanna’; 8. {tt}28|Asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich{/tt} typu pj, bj, fj, wj, mj, por. pjetnaście {mmp3}S0084.mp3{/mmp3}, powjedziała {mmp3}S0085.mp3{/mmp3}, wjerzby {mmp3}S0149.mp3{/mmp3}, mjeliśmy {mmp3}S0087.mp3{/mmp3}, umjał {mmp3}S0147.mp3{/mmp3}; 9. Twardą wymowę spółgłoski wargowej w’ w grupach św’, ćw’-, dźw’-, por. śfynie, śfyniaka = ‘świnie, świniaka’ oraz spółgłoski wargowej m’ w końcówce N. lmn. rzeczowników -ami, por. sierpamyi {mmp3}S0146.mp3{/mmp3}, kołkamy {mmp3}S0086.mp3{/mmp3}, krowamyi {mmp3}S0148.mp3{/mmp3}, cepamyi {mmp3}S0088.mp3{/mmp3}, z rogamyi {mmp3}S0089.mp3{/mmp3} = ‘sierpami, kołkami, krowami, cepami, z rogami’; 10. Twardą wymowę {tt}250|spółgłoski l’{/tt} w grupie li, por. kłyny, palyć, lys, z glynny = ‘kliny, palić, lis, z gliny’; 11. Przeważającą miękką wymowę {tt}263|spółgłosek tylnojęzykowych{/tt} k, g w grupach odpowiadających ogólnopolskiemu kie, gie, ki, gi, choć na całym obszarze Mazowsza bliższego trafia się wymowa twarda typu druge {mmp3}S0090.mp3{/mmp3}, drugiego {mmp3}S0091.mp3{/mmp3}, mnoge {mmp3}S0092.mp3{/mmp3}, takej {mmp3}S0093.mp3{/mmp3}, drapakem {mmp3}S0094.mp3{/mmp3}, to na ge {mmp3}S0154.mp3{/mmp3}, okenko {mmp3}S0096.mp3{/mmp3} = ‘drugie, drugiego, mnogie, takiej, drapakiem, to na gie, okienko’. Niekiedy słyszy się także miękką spółgłoskę ch przed i, e, por. chiba {mmp3}S0097.mp3{/mmp3}, łorzechi {mmp3}S0098.mp3{/mmp3} = ‘chyba, orzechy’; 12. {tt}104|Przechodzenie grupy kt{/tt} w cht, por. chto, nichtórzy, chtóry, a nicht {mmp3}S0152.mp3{/mmp3} = ‘kto, niektórzy, który, a nikt’.

Cechy fleksyjne charakteryzujące gwary Mazowsza bliższego to: 1. Występowanie w {tt}37|C. lpoj. rzeczowników{/tt} męskich i nijakich końcówki -owiu, występująca najczęściej w postaci -oju, por. męzoju {mmp3}S0100.mp3{/mmp3}, gospodarzoju {mmp3}S0101.mp3{/mmp3}, konioju {mmp3}S0102.mp3{/mmp3}, synoju {mmp3}S0103.mp3{/mmp3}, wujkoju {mmp3}S0104.mp3{/mmp3}, zięcioju {mmp3}S0105.mp3{/mmp3} = ‘mężowi, gospodarzowi, koniowi, synowi, wujkowi, zięciowi’; 2. Występowanie w {tt}155|Msc. lpoj. rzeczowników{/tt} męskich i nijakich zakończonych na sz, ż końcówki -e, por. na nozie {mmp3}S0106.mp3{/mmp3}, w kapelusie {mmp3}S0107.mp3{/mmp3} = ‘na nożu, w kapeluszu’; 3. Częstsze niż w języku ogólnopolskim użycie końcówki D. lmn. -ów w rzeczownikach wszystkich rodzajów, por. z nogów {mmp3}S0108.mp3{/mmp3}, z morwów {mmp3}S0109.mp3{/mmp3}, z dziąsłów {mmp3}S0110.mp3{/mmp3} = ‘z nóg, z morw, z dziąseł’; 4. Utrzymywanie e ścieśnionego w {tt}65|D. lpoj. przymiotników i zaimków{/tt}, por. samygo, każdygo = ‘samego,

każdego’. Analogicznie e ścieńnione zostało wprowadzone do formy tego, por. to jest z tygo {mmp3}S0111.mp3{/mmp3} = ‘to jest z tego’. 5. Szeroka realizacja końcówki N. i Msc. Ipoj. oraz C. i N. Im. -ym, -ymi {tt}174|przymiotników{/tt} i zaimków jako -em // eym oraz -emy // eymy, por. ze wszystkimi {mmp3}S0112.mp3{/mmp3}, przede wszystkim {mmp3}S0113.mp3{/mmp3}, z dobremi {mmp3}S0114.mp3{/mmp3} = ‘z wszystkimi, przede wszystkim, z dobrymi’; 6. Występowanie końcówki -em w {tt}90|1. os. Ipoj. czasu przeszłego{/tt} r. męskiego. Głoska ł często nie jest wymawiana po spółgłosce, por. potłukem {mmp3}S0130.mp3{/mmp3} = ‘potłukłem’. 7. Występowanie w {tt}88|1. os. Imn. czasu teraźniejszego{/tt} końcówek -m, por. musim {mmp3}S0126.mp3{/mmp3}, sprzedajem {mmp3}S0127.mp3{/mmp3} = ‘musimy, sprzedajemy’ oraz -my, por. jeździmy {mmp3}S0128.mp3{/mmp3}, handlujemy {mmp3}S0129.mp3{/mmp3}. Rzadko spotyka się w omawianej funkcji dawną końcówkę {tt}147|liczby podwójnej{/tt} -wa, por. idziwa, robziwa = ‘idziemy, robimy’. 8. Występowanie w {tt}89|1 os. Imn. czasu przeszłego{/tt} końcówek: ogólnopolskiej -śmy, por. poszliśmy {mmp3}S0118.mp3{/mmp3}, uciekliśmy {mmp3}S0119.mp3{/mmp3}, mjeliśmy {mmp3}S0120.mp3{/mmp3}, archaicznej -m, por. gralim {mmp3}S0121.mp3{/mmp3}, ucieklim {mmp3}S0122.mp3{/mmp3}, tańcowałim {mmp3}S0123.mp3{/mmp3}, poszlim {mmp3}S0124.mp3{/mmp3}, latalim {mmp3}S0125.mp3{/mmp3} = ‘graliśmy, uciekliśmy, tańcowaliśmy, poszliśmy, lataliśmy’. Rzadko można spotkać końcówkę dawnej {tt}147|liczby podwójnej{/tt} -wa, por. byliźwa = ‘byliśmy’. 9. Występowanie końcówki -ta w {tt}92|2. os. Imn. czasu teraźniejszego{/tt}, przeszłego oraz trybu rozkazującego, por. niesieta, nieślišta, weźta {mmp3}S0115.mp3{/mmp3} = ‘niesiecie, nieśliście, weźcie’ obok powszechnej ogólnopolskiej końcówki -cie, por. dajcie {mmp3}S0116.mp3{/mmp3}, weźcie {mmp3}S0117.mp3{/mmp3}; 10. Brak kategorii rodzaju {tt}131|męskoosobowego{/tt}, por. te dobre chłopcy kosily = ‘ci dobrzy chłopcy kosili’. Poza tym w gwarach Mazowsza bliższego występuje: 1. Znaczne upowszechnienie się {tt}245|rzeczowników męskich na -ak{/tt} na miejscu nijakich typu ciele, kurczę, por. dzieciak {mmp3}S0131.mp3{/mmp3}, cielaka {mmp3}S0132.mp3{/mmp3}, ciele {mmp3}S0133.mp3{/mmp3}, świniaka {mmp3}S0134.mp3{/mmp3}, źrebak {mmp3}S0135.mp3{/mmp3}, prosiak {mmp3}S0136.mp3{/mmp3}, piskle {mmp3}S0137.mp3{/mmp3}, pisklak {mmp3}S0138.mp3{/mmp3}, sceniak {mmp3}S0139.mp3{/mmp3}; 2. Zastąpienie przyrostka {tt}30|bezokolicznika{/tt} -eć przez -ić w typie siedzić, leżyć dzięki wyrównaniom do nosić, służyć, por. powjedzić {mmp3}S0140.mp3{/mmp3}, zlecić {mmp3}S0141.mp3{/mmp3}, siedzić {mmp3}S0142.mp3{/mmp3}, ściemnić {mmp3}S0143.mp3{/mmp3}, pomyślić {mmp3}S0144.mp3{/mmp3} = ‘powiedzieć, zlecić, siedzieć, ściemnić, pomyśleć’; 3. W zachodniej części Mazowsza bliższego zanik spółgłoski r w przedrostku roz-, por. ozwałkować {mmp3}S0151.mp3{/mmp3} = ‘rozwałkować’; 4. Nieustalone używanie {tt}206|przyimków{/tt} bez i przez, por. bez dwadzieścia, bez pola {mmp3}S0150.mp3{/mmp3} = ‘przez dwadzieścia, przez pola’; Słownictwo Poniżej wymienione zostały niektóre nazwy charakterystyczne dla Mazowsza bliższego.

- bażki — ‘szyszki’;
- brodawka — ‘kurzajka’;
- ciućki — ‘skwarki’;
- ćma, ćmak, ciemak — ‘ciemna noc’;
- dychawa — ‘człowiek kaszlący’;
- garnczek — ‘garnuszek’;
- gluty — ‘sople’;
- głuchoń — ‘człowiek głuchy’;
- kartoflarz — ‘ciasto z tartych kartofli pieczone na blasze’;
- kaszerek — ‘mała siatka na kiju do wybierania ryb’;
- klapki — ‘obuwie z drewnianą podeszwą bez pięt’;
- kraszanki — ‘pisanki’;
- kręgi — ‘kark’;
- kulasy — ‘nogi krowy i konia’;
- lekkie — ‘płuca i wątroba zwierząt’;
- ława, ławka — ‘kładka’;
- modrak — ‘chaber, bławatek’;
- oskórować — ‘zjąć korę z drzewa’;
- plince — ‘placki z tartych ziemniaków’;
- prosiak — ‘tydka’;
- rogi — ‘poły płaszcz’;
- sanice — ‘płyzy sań’;

- śmirus — ‘pijak’;
- świdral — ‘człowiek zezowaty’;
- wałkoń — ‘człowiek leniwy’;
- wiosenne — ‘zboże siane na wiosnę’;
- zapieka — ‘człowiek dokuczliwy’;